

Annemarie Armbrust, Marguérite Corporaal en Marjolein van Dekken (eds.), *“Dat gy mij niet vergeet”*. *Correspondentie van vrouwen in de zeventiende en achttiende eeuw* (Amsterdam: Aksant, 2006) 202 p. ISBN 9052602271

Deze bundel over vrouwenbrieven in de vroegmoderne tijd is samengesteld ter gelegenheid van het vijftienjarig jubileum van de Stichting Vrouwengeschiedenis van de Vroegmoderne Tijd. De samenstellers hebben gekozen voor het genre van de brief omdat correspondentie een toegankelijke en veilige vorm was voor vrouwen om zich in de publieke sfeer te begeven en een eigen stem te ontwikkelen, zoals Marguérite Corporaal in haar inleiding stelt. Ook konden vrouwen door middel van brieven netwerken creëren die hun sociale positie versterkten. Verder bieden juist brieven een kijkje in het dagelijks leven van vrouwen in de vroegmoderne tijd (p. 23). Corporaal gaat in haar inleiding in op de verschillende functies van correspondentie, zoals die in ander onderzoek naar voren zijn gekomen. Brieven fungeerden in de humanistische traditie voor de elite als middel om te netwerken en kennis uit te wisselen, zo ook voor een beperkt aantal geleerde vrouwen. Door persoonlijke brieven hielden vrouwen voorts contact met hun familie, maar konden ze ook hun eigen identiteit ter sprake brengen, soms uitmondend in meer filosofische betogen over de positie van de vrouw.

Deze functies van de brief zijn bekend uit ander onderzoek. Het tweeledige doel van de bundel, enerzijds aan te tonen hoe vrouwelijke schrijvers door middel van het genre van de brief hun eigen stem ontwikkelen, die ze vervolgens wellicht in andere genres konden laten klinken en anderzijds via brieven toegang te verkrijgen tot het dagelijks leven van vrouwen, beoogt dan ook niet methodologisch of theoretisch vernieuwend te zijn. Dat is jammer, zeker omdat een recente publicatie, die niet wordt genoemd in *“Dat gy mij niet vergeet”*, heeft laten zien hoe dat wel kan. Het betreft Jane Couchman en Ann Crabb (eds.), *Women’s Letters Across Europe, 1400-1700. Form and Persuasion* (Aldershot etc.: Ashgate, 2005). Deze bundel, waarvan de bijdragen zorgvuldig op de centrale these zijn afgesteld, onderzoekt hoe vrouwen in de vroegmoderne tijd epistolaire conventies gebruikten als middel om anderen te overtuigen. Couchman en Crabb benadrukken zowel de discursieve als de materiële aspecten van het briefschrijven, maar beschouwen de brief niet zomaar als een tekst die direct toegang tot het dagelijks leven in het verleden geeft.

Sommige artikelen in de bundel van Armbrust, Corporaal en Van Dekken doen dat helaas wel. Het essay van Edda Holm over de Franse schrijfster Marie de Gournay (1565-1645) en het artikel van Pim van Oostrum over de vriendschap tussen Elisabeth Wolff-Bekker (1738-1804) en Agatha Deken (1741-1804) ontberen beide een vraagstelling en zijn daarom niet meer dan bloemlezingen uit de correspondentie van deze vrouwen, hoe interessant deze vrouwenlevens ook zijn geweest. Hetzelfde geldt voor het tweede deel van het artikel van Netty van Megen over brieven van zeemansvrouwen in de zeventiende eeuw. Het eerste deel van het artikel daarentegen, laat zien hoe deze brieven een unieke bron zijn om het taalgebruik van de lagere klassen te analyseren.

In andere artikelen, die eveneens een meer specifieke vraagstelling hebben, worden boeiende aspecten van de brief naar voren gebracht. Zo laat Mirjam de Baar overtuigend zien hoe de Vlaams-Franse profetes Antoinette Bourignon (1616-1680) slim van de conventies van de briefvorm gebruikmaakte om haar godsdienstige boodschappen over te dragen. Bourignon combineerde de genres van het vroomheidstraktaat en de zendbrief tot een nieuw genre: de brief als geestelijk opwekkingsinstrument.

Tevens toont De Baar aan dat Bourignons gepubliceerde brieven echt waren, en niet gefingeerd, zoals andere wetenschappers hebben verondersteld.

Suzan van Dijk bericht voorts over explorerend onderzoek, waarin zij de receptie van het werk van Belle van Zuylen (1740-1805) nagaat aan de hand van brieven van lezeressen/vriendinnen aan de beroemde schrijfster. Van Dijks centrale vraag is of vrouwelijke lezers zich in hun brieven aan de auteur anders opstelden dan mannelijke lezers. De voorlopige conclusie van Van Dijk luidt dat de lezeressen vol bewondering voor Van Zuylen zijn en hun eigen bescheidenheid benadrukken. Nader onderzoek dat de reacties van mannelijke lezers zal bestuderen, moet echter het genderspecifieke karakter van de lezersrespons bevestigen.

Agnes Sneller concludeert juist uit vergelijkend onderzoek dat studies over de betekenis van vriendschap in de vroegmoderne tijd meestal voorbijgaan aan de rol van vrouwen in een vriendschap. Sneller gaat daarom aan de hand van de briefwisseling tussen Pieter Cornelisz. Hooft (1581-1647) en diverse vrouwen, zoals Tesselschade Roemers (1594-1649), na hoe zij hun vriendschap vorm geven in hun correspondentie. Sommige conclusies van Sneller over gender, brieven en vriendschap komen overeen met hetgeen ik daarover heb geschreven in mijn in 2005 verschenen dissertatie, *Conventionele correspondentie* en in mijn “De tribune der vrouw”. Vrouwenbrieven 1750-1850’, *Jaarboek van het Centraal Bureau voor Genealogie* 58 (2004) 173-194. Beide publicaties worden overigens niet door Sneller, noch in de inleiding, genoemd.

Deze bundel als geheel biedt niet veel nieuwe methodologische inzichten, maar de diverse artikelen verwijzen wel naar boeiende vrouwenlevens, waarin het schrijven van brieven van vitaal belang was.

Willemijn Ruberg
University of Limerick

Roel van der Veen, *Afrika. Van de Koude Oorlog naar de 21ste eeuw* (Amsterdam: KIT Publishers, 3de herziene druk 2004) 472 p. ISBN 9789068325256

Er wordt vaker beweerd dat de interesse voor Afrika in onze Westerse maatschappij afneemt omdat niemand nog kan begrijpen wat er zich afspeelt. En dus wordt onbekend zeer snel onbemind. Het gevolg is dat de beelden die wij vandaag van dit continent voorgeschiedeld krijgen, beelden zijn die ons langzamerhand overtuigen dat Afrika in het ‘heart of darkness’ is blijven steken of althans goed op weg is om daar naar terug te keren. We horen hallucinerende cijfers van het aantal aidspatiënten. We zien dagelijks hoe duizenden er letterlijk alles voor geven om het continent te ontvluchten en niet zelden op hun weg naar betere oorden de dood tegemoet gaan. We horen spreken van de toenemende ‘etnisering’ van de maatschappij en het etnisch geweld dat daaruit voortvloeit, van jonge krijgers die nauwelijks het kindzijn zijn ontgroeid zijn en toch vol overgave vechten voor een doel dat zij niet kunnen begrijpen. We zien economische cijfers en statistieken die aantonen dat Afrika als enige continent de globalisering aan zich voorbij laat gaan. Kortom het gevoel leeft dat Afrika de boot van de modernisering en dus de loop van de geschiedenis gemist heeft en eerder een weg terug heeft ingezet om in een eigen traditioneel verleden te berusten. In deze context van hardnekkige clichés, neemt Roel van der Veen de uitdaging aan, om in zijn boek een genuanceerde uitleg te geven bij de recente evoluties die zich op het